સંવર્ધન કેન્દ્રો :

કાંકરેજ ગાયના મુખ્ય સંવર્ધન ફાર્મ નીચે મુજબ છે. (૧) પશુ ઉછેર કેન્દ્ર, થરા, જિ. બનાસકાંઠા (૨) પશુ સંશોધન કેન્દ્ર, સરદારકૃષિનગર દાંતીવાડા કૃષિ યુનિવર્સિટી (૩) પશુ ઉછેર કેન્દ્ર, માંડવી, ભુજ.

ડાંગી ગાયઃ

ડાંગી ગાય ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રનાં પર્વતીય વિસ્તારો માટે અનુકુળ ઓલાદ છે. ભારે વરસાદવાળા અને ડુંગરાળ પ્રદેશમાં ખેતીકામ માટે ઉપયોગ થાય છે.

ઉત્પતિ સ્થાન – ડાંગના જંગલ વિસ્તારમાં જોવા મળે છે તેથી તેનું નામ ડાંગી પડ્યું છે. ડાંગ જિલ્લાના ધરમપુર, વાંસદા, આહવા અને મહારાષ્ટ્રના અમુક જિલ્લાઓમાં પણ ડાંગી ઓલાદની ગાયો જોવા મળે છે.

ડાંગી ગાયના બાહ્ય લક્ષણોઃ

ડાંગી ગાયના શરીરનો રંગ સફેદ અથવા કાળા કે રાતા ધાબાવાળો ક્યારેક બદામી, કાળો કે કાબરો રંગ જોવા મળે છે. શરીરનું કદ મધ્યમ અને મજબુત બાંધો હોય છે. તેનું કપાળ નાનું અને સહેજ ઉપસેલું અને ચહેરો પ્રમાણમાં લાંબો અને મોટી આંખો તથા શિંગડા ટૂંકા અને પાછળની બાજુએ વળેલા. વળી, પગની ખરી મજબૂત અને કઠણએ તેની આગવી વિશિષ્ઠતા છે.

ડાંગી ગાયના આર્થિક લક્ષણોઃ

પુખ્ત ડાંગી ગાયનું વજન ૩૦૦ થી ૪૦૦ કિ.ગ્રા. હોય છે તથા પુખ્ત ડાંગી સાંઢનું વજન ૪૦૦ થી ૫૦૦ કિ.ગ્રા. હોય છે. તેના તાજા જન્મેલા બચ્ચાનું વજન ૧૮ થી ૨૦ કિ.ગ્રા. હોય છે. ડાંગી ગાયના પ્રથમ વિયાણની ઉંમર ૫૨ થી ૫૫ મહિના હોય છે તથા બે વિયાણ વચ્ચેનો સમય ગાળો ૧૫ થી ૨૦ મહિના જોવા મળે છે. ગાયના વેતરના દિવસો ૨૫૦ થી ૨૬૦ હોય છે અને વેતરનું સરેરાશ દૂધ ઉત્પાદન ૬૦૦–૭૦૦ કિ.ગ્રા. હોય છે. દૂધમાં ફેટના ટકા ૩.૫ થી ૪ જોવા મળે છે.

સંવર્ધન કેન્દ્રો – ડાંગી ગાયના સંવર્ધન કેન્દ્રો જૂજ છે.

– પશુ સંશોધન કેન્દ્ર, તૈગુર, જિ. ધારવાડ, કર્ણાટક

– પશુ ઉછેર કેન્દ્ર, ઇગતપુરી, જિ. નાસિક, મહારાષ્ટ્ર આ ગાયને ગીર સાંઢ સાથે સંવર્ધિત કરીને ઉત્તરોતર સુધારણા પણ કરવામાં આવેલ છે. આ ઓલાદનાં શુધ્ધ સંવર્ધનને પ્રોત્સાહન આપવાની જરૂર છે.

લેખક : ડૉ.પી.એચ.વાટલીયા, વિસ્તરણ શિક્ષણ નિયામક
ડૉ. એમ. બી. રાજપુત, પશુ ચિકિત્સા અધિકારી

KAMDHENU UNIVERSITY
सर्वभूतहिते रताः

-: પ્રકાશક :-
વિસ્તરણ શિક્ષણ નિયામક
કામધેનુ યુનિવર્સિટી, કર્મયોગી ભવન,
બ્લોક-૧, ૪થો માળ, વીંગ-બી૧, સેક્ટર-૧૦-એ, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૧૦

Capital Offset-Gandhinagar

ગુજરાતનું દેશી ગૌધન : દેશનું ગૌરવ

ભારત દેશ કૃષિ અને પશુપાલન આધારિત સંસ્કૃતિ ધરાવે છે. ભારતનું પશુધન દેશના અર્થતંત્રમાં સવિશેષ ફાળો આપે છે જેથી ખાસ કરીને ગ્રામ્ય વિસ્તારોના પશુપાલકો અને ખેડૂતોને પશુપાલન દ્વારા આજીવિકા મળી રહે છે. દેશમાં કુલ ૪૦ ઓલાદની ગાયો જોવા મળે છે જેને રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ શુધ્ધ ઓલાદ તરીકે માન્યતા મળેલ છે. આ પૈકી ગુજરાતમાં ગીર, કાંકરેજ અને ડાંગી નસલની ગાયો રાજ્યની ધરોહર ગણી શકાય. આ ઉપરાંત રાજ્યમાં સંકર ગાયોનું પ્રમાણ પણ ઉત્તરોત્તર વધતું જાય છે.

ભારતીય ગૌવંશને શરીરના આકાર, રચના અને રંગ મુજબ ૬ જુથમાં વર્ગીકરણ કરવામાં આવેલ તેમજ ઉપયોગીતા મુજબ ગૌવંશનું વર્ગીકરણ દૂધાળ, દ્વિહેતુક અને કામાળ એમ ત્રણ વર્ગમાં કરવામાં આવેલ છે. ગુજરાતની દેશી ઓલાદની ગાયો પ્રજાના સામાજીક અને સાંસ્કૃતિક જીવનમાં વણાઈ ગયેલ છે. ગુજરાત અને દેશનાં ગૌરવ સમાન આ નસલની ગાયોની દેશ–વિદેશમાં નામના છે. આ નસલોની લાક્ષણીકતાઓ વિશે જાણીએ

ગીર : બીજા નામ : સોરઠી, દેશણ, ભોડાળી, દેશી અને કાઠિયાવાડી

ગીર નસલની ગાયોની ઉત્પત્તિ ગુજરાતનાં સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારમાં આવેલ ગીરનું જંગલ ગણાય છે. પરંતુ આ ગાયો જુનાગઢ, ગીર–સોમનાથ, દેવભૂમિ દ્વારિકા, રાજકોટ, અમરેલી, ભાવનગર, બોટાદ, જામનગર, સુરેન્દ્રનગર અને મોરબી જિલ્લાઓમાં ખાસ જોવા મળે છે. આ ઉપરાંત, મધ્ય ગુજરાત અને દક્ષિણ ગુજરાતમાં પણ ગીર ગાયોનાં ધણ/ફાર્મ આવેલા છે જ્યાં શુધ્ધ ઓલાદની ગીર ગાયોનો ઉછેર અને સંવર્ધન થાય છે. ગુજરાત બહાર મહારાષ્ટ્રનાં નાસિક પંથકમાં અને ગુજરાતને અડીને આવેલા રાજસ્થાન અને મધ્યપ્રદેશમાં પણ શુધ્ધ ઓલાદનાં ધણ આવેલા છે. તામિલનાડુ અને ઓરિસ્સા જેવા દૂરના રાજ્યોમાં પણ ગીર ગાયોના ફાર્મ વિકસી રહ્યા છે. સ્વાતંત્ર્ય પહેલાનાં ભાવનગર રાજ્યના મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજીએ બ્રાઝીલ દેશને શુધ્ધ ઓલાદનાં ગીર સાંઢ દાનમાં આપ્યાની ઐતિહાસિક નોંધ છે. છેલ્લા ૧૫૦ વર્ષમાં બ્રાઝીલ દેશમાં શુધ્ધ ગીર ગાયોનું સંવર્ધન કરવામાં આવ્યું છે. જેથી શ્રેષ્ઠ ગીર ગાયે દૈનિક ૭૦ લીટર સુધીનું દૂધ ઉત્પાદન કર્યું હોવાનું નોંધાયું છે. આથી ગીર ગાયો દેશ અને વિશ્વમાં ઉત્તમ કક્ષાની દૂધાળ જાત હોવાનું પુરવાર થયું છે. શુદ્ધ ગીર ગાયોના સંવર્ધનને વેગ આપવા માટે ૧૯૨૦ માં જુનાગઢ ખાતે ગીર ગાયનું સંવર્ધન કેન્દ્ર શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું, જે ૨૦૧૭ માં પણ આ કેટલ બ્રીડીંગ ફાર્મ, જુનાગઢ કૃષિ યુનિવર્સિટી, જુનાગઢ હેઠળ શુદ્ધ સંવર્ધન દ્વારા ગીર ગાયોનો વિકાસ કરી રહેલ છે.

ગીર ગાયના બાહ્ય લક્ષણોઃ

ગીર ગાયમાં ઘણી વિવિધતાઓ પણ જોવા મળે છે જે કદ, રંગ વગેરેની લાક્ષણિકતાઓથી અન્ય ઓલાદોથી અલગ પડે છે.

વિશ્વમાં મોટા ભાગની ગીર ગાયનો રંગ લાલ રંગથી બદામી રંગનો હોય છે. ગાયનું શરીર આછું લાલ કે લાલ રંગનું હોય છે અને ડોક નીચે ગોદડીમાં સફેદ રંગના છાંટણા તેમજ પેટનો થોડો ભાગ સફેદ હોય છે તેને ગળકડી ગીર ગાય કહે છે. ગાયના સફેદ રંગના શરીર પર લાલ કે માકડા રંગના ટપકા કે ધાબા હોય તેને કાબરી કહે છે. ગાયના શરીરનો રંગ પીળાશ પડતો લાલ હોય તેને માકડી કહે છે. ગીર ગાયનું માથું બીન–માંસાળ અને ટૂંકું, વિશાળ નસકોરા, ટૂંકા અને પાતળા શિંગડા, પહોળાઈ કરતા વધારે લંબાઈ ધરાવતી ઉપસેલી આંખ, પહોળો હડો, હલકો, ચોખ્ખો અને મોટે ભાગે બીન–માંસાળ ખભો, કમર લાંબી, પહોળી અને મજબુત, પેટ પહોળું, ઉંડું ઉપરની બાજુ વળાંક લેતું નીચેથી ત્રાસુ, પુંછડું લાંબુ, પાતળું, મૂળ ઉંડું, કેશગુચ્છ મોટો, ચામડી પાતળી અને ઢીલી, સરળતાથી સંકોચાય અને પ્રસરે તેવી, પાતળા અને ટૂંકા ચમકતા વાળ, ચામડીમાં થોડી ચિકાશ હોય છે. ફાચર આકારનું ત્રિકોણાકાર શરીર અને ચરબી વગર ચામડીનું સ્તર એ સારી દૂધાળ ગીર ગાયનું લક્ષણ છે. ગીર ગાયનું આઉં મોટું સુવિકસિત, પોચું, ચારે તરફ સરખા ભાગવાળું આઉં દૂધાળ ગાયનું અગત્યનું લક્ષણ છે. ગીર ગાય સ્વભાવે ખુબ જ શાંત અને માયાળુ હોય છે. અને ટોળામાં રહેવાનું એ પસંદ કરે છે. ગાય તેની ગોદડી, માથાની આજુબાજુ અને પગના વચ્ચેના ભાગે હાથ ફેરવવાથી પ્રસન્ન થાય છે અને ગીર ગાયમાં વાછરું પ્રત્યે મમત્વ કે આત્મીયતા પણ વધુ જોવા મળે છે.

બ્રાઝીલમાં ગીરનું સંકરણ કરીને ઇન્ડોબ્રાઝીલ નામની સંકર ઓલાદ વિકસાવવામાં આવી છે.

ગીર ગાયના આર્થિક લક્ષણો:

ગીર ગાયનું વજન ૩૫૦ થી ૪૦૦ કિ.ગ્રા. અને ગીર સાંઢનું વજન ૫૦૦ થી ૬૦૦ કિ.ગ્રા. હોય છે. ગીર ગાયના તાજા જન્મેલા બચ્ચાનું વજન ૨૦ થી ૨૫ કિ.ગ્રા. હોય છે. પ્રથમ વિયાણની ઉંમર ૪૮ થી ૫૨ મહિના હોય છે. બે વિયાણ વચ્ચેનો સમય ગાળો ૧૬ થી ૧૮ મહિના હોય છે. ગીરના વેતરના દિવસો ૩૧૦–૩૩૦ હોય છે. વેતરનું સરેરાશ દૂધ ઉત્પાદન ૨૫૦૦ થી ૪૦૦૦ કિ.ગ્રા હોય છે અને વેતરનું મહતમ દૂધ ઉત્પાદન ૫૨૦૦ કિ.ગ્રા નોંધાયેલ છે.

સંવર્ધન કેન્દ્રો – ગીર ગાયનાં મુખ્ય સંવર્ધન ફાર્મ નીચે જણાવેલ છે.

- પશુ ઉછેર કેન્દ્ર, જુનાગઢ કૃષિ યુનિવર્સિટી, જુનાગઢ
- લોક ભારતી ગૌશાળા, સણોસરા
- કષ્ટ ભંજન દેવ મંદિર ગૌશાળા, સાળંગપુર
- પશુ ઉછેર કેન્દ્ર, ભુતવડ, ધોરાજી

આ ઉપરાંત રાજ્યમાં બહોળી સંખ્યામાં ગીર ગાયોની ગૌશાળાઓ આવેલી છે.

કાંકરેજ: બીજા નામ - વઢિયારી, વાગડ, વાઢેર વગેરે

કાંકરેજ ગાય દ્વિ–હેતુક કહેવાય છે કારણ કે કાંકરેજ ગાય સારા પ્રમાણમાં દૂધ ઉત્પાદન આપે છે અને કાંકરેજ ઓલાદનાં બળદો ખેતીકામ માટે ઉત્તમ કામઢા અને ઝડપી હોય છે. કાંકરેજ ગાયનું ઉત્પત્તિ સ્થાન ઉત્તર ગુજરાતનાં બનાસકાંઠા જિલ્લાનો કાંકરેજ તાલુકો કહેવાય છે પરંતુ આ નસલની ગાયો સમગ્ર ઉત્તર ગુજરાત, મધ્ય ગુજરાત અને કચ્છ ઉપરાંત રાજસ્થાનનાં દક્ષિણ વિસ્તારોમાં અને થોડા ઘણા અંશે સૌરાષ્ટ્રનાં ઉત્તરીય જિલ્લાઓ અને દક્ષિણ ગુજરાતમાં પણ જોવા મળે છે. સૌરાષ્ટ્રનાં બધા જ વિસ્તારોમાં કાંકરેજ નસલનાં બળદો ખેતીકામમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે. આ નસલની ગાયો વિદેશમાં પણ ફેલાઈ છે અને બ્રાઝીલમાં 'ગુજેરા' (GUZERA) તરીકે પણ ઓળખાય છે. બ્રાઝીલ અને અમેરિકામાં આ નસલનો ઉપયોગ રોગ પ્રતિકારક શક્તિ ધરાવતી સંકર ગાયો પેદા કરવામાં પણ થયેલ છે જેથી આ સુધારેલી સંકર ગાયો ઉષ્ણ વાતાવરણને સહી શકે અને સારી રોગપ્રતિકારકતા થકી રોગો સામે રક્ષણ મેળવી શકે. ગુજરાતમાં કાંકરેજ ઓલાદનાં શુધ્ધ સંવર્ધન માટે ઘણી ગૌશાળાઓ આવેલી છે અને વિચરતિ જાતિનાં પશુપાલકો કાંકરેજનાં મોટા ધણ રાખતા જોવા મળે છે. ૧૯૭૦ નાં દાયકામાં કચ્છ અને ઉત્તર ગુજરાતના વિસ્તારમાંથી ઉત્તમ કાંકરેજ ગાયોને પસંદ કરીને તત્કાલીન ગુજરાત કૃષિ યુનિવર્સિટી, સરદાર કૃષિનગર, દાંતીવાડા (બનાસકાંઠા) ખાતે કાંકરેજ ગાયનું સંવર્ધન કેન્દ્ર પ્રસ્થાપિત કરવામાં આવ્યુ છે. આ પશુ સંવર્ધન કેન્દ્ર ખાતે ઉત્તરોત્તર પસંદગીની પ્રક્રિયા દ્વારા કાંકરેજ ગાયોનું વાર્ષિક દૂધ ઉત્પાદન ૯૫૦ કિ.ગ્રા.થી વધારીને ૨૮૦૦–૩૦૦૦ કિ.ગ્રા. સુધી પહોંચ્યું છે. આ ધણની શ્રેષ્ઠ ગાયે એક વેતરમાં ૬૧૫૮ કિ.ગ્રા. દૂધ આપ્યાનું નોંધાયેલ છે. આમ, આ નસલ ફક્ત દ્વિ–હેતુક ન રહેતા ઉત્તમ દૂધાળ જાત તરીકે પણ પ્રસ્થાપિત થઇ છે.

કાંકરેજ ગાયના બાહ્ય લક્ષણો:

કાંકરેજ ગાયના શરીરનો રંગ સફેદ થી રાખોડી જેવો જોવા મળે છે. ગાયનું કદ મધ્યમથી મોટું હોય છે. તેના શિંગડા અર્ધ ચંદ્રાકાર, જાડા અને ભારે વજનદાર હોય છે અને કપાળ પહોળું અને વચ્ચેથી ખાડા વાળું, ગાયના કાન મોટા અને ઝૂલતા જોવા મળે છે. કાંકરેજ ગાયની ખુંધ સુવિકસિત જોવા મળે છે. અને ગળાના ભાગે જોવા મળતી ગોદડી કરચલીવાળી અને પાતળી હોય છે. ગાયનું આઉં મધ્યમ કદનું સપ્રમાણ જોવા મળે છે.

કાંકરેજ ગાયના આર્થિક લક્ષણો:

કાંકરેજ ગાયનું વજન ૪૦૦ થી ૫૦૦ કિ.ગ્રા. અને પુખ્ત સાંઢનું વજન ૫૦૦ થી ૬૦૦ કિ.ગ્રા. હોય છે. તાજા જન્મેલા બચ્ચાનું વજન ૨૦ થી ૩૦ કિલો હોય છે. પ્રથમ વિયાણની ઉંમર ૪૫ થી ૫૦ મહિના હોય છે અને બે વિયાણ વચ્ચેનો સમય ગાળો ૧૫ થી ૧૭ મહિના જેટલો હોય છે. વેતરના કુલ દિવસો ૩૦૦–૩૨૦ જેટલા જોવા મળે છે. વેતરનું સરેરાશ દૂધ ઉત્પાદન ૨૦૦૦ થી ૨૫૦૦ કિ.ગ્રા જેટલું જોવા મળે છે. વેતરનું મહતમ દૂધ ઉત્પાદન ૬૦૦૦ કિ.ગ્રા.થી વધુ હોવાનું નોંધાયેલ છે. સામાન્ય રીતે આ ગાયની વેતરની કુલ સંખ્યા ૧૦ થી ૧૨ જેટલી હોય છે. દૂધમાં ફેટના ટકા ૩.૫ થી ૪.૫ જેટલા હોય છે.